

PAPER DETAILS

TITLE: Dilbilimsel Inceleme Yöntemleri ve Klâsik Türk Edebiyatı

AUTHORS: Sibel Üst

PAGES: 125-146

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/202203>

Dilbilimsel İnceleme Yöntemleri ve Klâsik Türk Edebiyatı

Sibel ÜST*

Özet

Antik çağlardan 20. yüzyıla kadar klâsik dil çalışmaları; metin inceleme tekniklerine, tenkitli metin, üslup incelemesi, gramer özellikleri, köken bilim, sözlük bilim ve stilistik gibi edebî eserleri inceleme yöntemleri kazandırmıştır. 20. yüzyılda Saussure ile birlikte dilbilim çalışmaları klâsik dil anlayışından ayrılmıştır. Bu yeni anlayışın getirdiği teknikler çok kısa bir sürede edebiyat inceleme ve eleştirilerine yansımıştır. Saussure'den sonra, Sapir, Bloomfield, Trubetskoy, Guillaume, Tesniere, Hjelmslev, Jakobson, Martinet, Harris, Chomsky gibi dilbilim uzmanları, bu disiplini geliştirmişlerdir. Dilbilim, dili bir sistem olarak görür ve birimin bu sistem içinde anlamlı olduğuna inanır. Dilbilimin dil çalışmalarına en önemli katkısı işlevsel araştırmaları geliştirmesidir. Yâska ve Aristo'dan günümüze kadar gelen klâsik dil çalışmalarının amacı genelde eski metinlerin anlaşılamayan dil unsurlarını açıklamaya yöneliktir. 20. yüzyıla kadar dil çalışmaları felsefenin bir alt kolu olarak incelenmiştir. 20. yüzyıldan itibaren dil çalışmaları ayrı bir disiplin olarak incelenmeye başlamıştır. Bu anlayış dilbilim çalışmalarının doğmasına da sebep olmuştur. Bu makalede dilbilimsel çözümleme yöntemlerinin genel özellikleri üzerinde durulacak ve bu tekniklerin klâsik edebiyat incelemelerine yansımaları araştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dilbilim, edebiyat, dil, klâsik Türk edebiyatı.

Linguistical Analysis Methods And Classical Turkish Literature

Abstract

From antiquity to 20th century the classical language studies redounded to text analysis techniques methods of literary analysis as Stylistic analysis, grammatical characteristics, origins, science of lexicon and stylistic. In 20th century, with Saussure linguistics studies were separated from classical studies. This has brought new understanding of techniques in a very short time was reflected in the literature review and critiques. After Saussure; Sapir, Bloomfield, Trubetskoy, Guillaume, Tesniere, Hjelmslev, Jakobson, Martinet, Harris, Chomsky linguistics scholars have developed this discipline. Linguistics sees language as a system and believes the unit is

* Yrd. Doç. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

significant in this system. The most important contribution of linguistics on the studies of language is the development of operational research. The aim of classical languages studies from Aristotle and Yaska to the present day to explain the not understanding languages in ancient text, generally. Until 20th century the studies of language researched as a branch of philosophy. From the twentieth century the studies of language began to be studied as a separate discipline. This understanding has led to the nascensy of linguistic studies. This article will focus on the general characteristics of the methods of linguistic analysis and these techniques' reflections to Classical literature will research.

Key Words: Linguistics, literature, language, Classical Turkish Literature.

Edebiyat araştırmalarının ortaya çıkışı, metinlerin açıklanması ve yorumlanması üzerine yapılan çalışmalarla birlikte başlamıştır. Yine aynı şekilde eski metinlerin şerhine yönelik uygulamalar da dil inceleme metotlarını doğurmuştur. Dilbilim çalışmalarının temel amacı dili değişmiş eski metinlerin yeni nesillere öğretilmesi ve anlatılmasıdır. Yabancılar dil öğretimi içeren dil çalışmaları ise çok geç başlamış, özellikle sömürgecilik dönemi olan 17. yüzyıldan sonra bu çalışmalar hız kazanmıştır. Aslında 17. yüzyıla kadar yabancılar dil öğretimi amacıyla tek tük çalışmalar yapılmış olsa da bunların sistemli hale gelmesi 17. yüzyıldan sonra olmuştur. Dolayısıyla MÖ 2000 yılında yazılan ilk dilbilim çalışması olan Yaska'nın Nirukta'sından günümüze dilbilim çalışmalarının asıl amacı dili eskiyen metinlerin açıklanması ve yorumlanmasıdır. İşte bu noktada "şerh" olarak isimlendirilen bir metnin açıklanması, yorumlanması ve anlaşılmasını sağlayan çalışmalar da doğmuştur. Dilbilim ve şerh çalışmaları aynı anda ve aynı amaçla başlamıştır, bu sebeple dildeki her gelişme şerh çalışmalarına, şerh metotlarındaki her farklı bakış açısı dilbilim incelemelerine yansımıştır. 18. ve özellikle 19. yüzyılda edebiyat bilim ve dilbilim çalışmaları kendi başlarına bir disiplin olarak çalışılmaya başlanmış, ancak bu iki disiplin arasındaki sıkı bağlantı asla kopmamıştır. Özellikle art-süremli şerh yöntemlerinde dilbilim metotlarından bağımsız hareket etmek imkânsız bir durumdur. Eş-süremli edebiyat inceleme yöntemlerinde bu durum biraz daha serbest bir görünüm arz etse de, aslında bu iki disiplin arasındaki bağlantının yine de çok güçlü olduğu görülür.

Bilindiği gibi edebî metinler yazılı ürünlerdir. Bu sebeple dilin sözlü boyutunda karşımıza çıkan jest, mimik, ses tonu ve diğer anlam belirleyici unsurlar yoktur. "Seninle sonra görüşürüz." cümlesi ses tonu, jest ve mimik

durumuna göre, daha sonra görüşme isteği ve arzusunu ifade edebildiği gibi, tehdit ve kızgınlık durumunu da gösterebilir¹. Ancak yazı dilinde söz dışındaki anlam belirleyici unsurlardan hiçbiri yoktur. Yazı, seslerin resmedilmiş şekilleridir. Resimde jest, mimik, ses tonu gibi anlam belirleyici unsurları bulmak mümkün değildir. Dolayısıyla şairin ve yazarın elindeki malzeme oldukça yetersiz olan işaretlerdir. Bu işaretlerle yazar öyle bir anlatım oluşturmalıdır ki hislerini okura aktarabilsin. Düşünce-dil-yazı üçgenindeki en zayıf halka yazıdır. İnsanın düşüncelerini tam olarak aktarmada dil her zaman yeterli olmayabilir. Hatta soyut kavramlar işin içine girince dilin düşünce ve hisleri aktarmada oldukça yetersiz kaldığı, hatta anlam bulanıklaşması ve anlamın kaybolması durumunun olduğu görülmektedir. Nitekim aşk, sevgi, nefret gibi soyut kavramlarda sözlü dilin aktarım gücü neredeyse sıfıra yakındır. İletişimde bu gibi kavramlar söz konusu olduğunda karşımızdakinin sevgisini, nefretini, aşkını değil, kendi tecrübelerimizi anlatırız. Nitekim karşındakinin ne hissettiğini bilemez, kendi tecrübelerimizden hareketle karşımızdakini anlamaya çalışırız. Yüz yüze yapılan iletişimde sözlü dil, yani konuşma dili soyut kavramları yeterince aktarmada zorlanırken, yazılı iletişimde duygu ve düşünce aktarımı daha da güçleşmektedir. Konuşma dili bile soyut kavramların iletilmesinde bu kadar yetersiz kalırken yazı dilinin duygu/düşünce aktarımında çok yetersiz kalacağı aşîkârdır. Şairin ve yazarın kudreti zaten bu noktada başlar. Adeta “tavşanın suyunun suyu” ile güzel bir tavşan çorbası yapmak zorundadır. Yani elindeki yazı dilini öyle bir kullanmalıdır ki içindeki duygu ve düşünce dünyasına okuru dâhil edebilsin. Yazı dili konuşma diline göre daha zengindir. Ancak yüz yüze iletişimi sağlama daha kolayken, yazılı iletişimin zorlukları vardır. Yüz yüze iletişim gerçekleşirken konuşucu ve dinleyici yan yanadır ve iletişim aksadığında anında müdahale edebilirler. Yazılı iletişimde ise yazarla okuyucu karşı karşıya değildir. Okuyucu yazarın yazdığı iletide mesajı tam olarak çözemezse sorularla cevabı anında öğrenemez. Sorun burada yazı dili, konuşma dili zenginliği veya fakirliği değildir. Yazılı iletişimin zorluğu, sözlü iletişimin kolaylığıdır.

Yazarın elinde kendini ifade edebileceği sadece yazı dili vardır. Edebiyat incelemecisinin elinde de farklı bir şey yoktur, sadece işaretlerden

¹ Bu sözlü dilden kastımız “konuşma dili”dir. Ergin konuşma dilini “evde, sokakta, her günkü hayatta kullanılan tabîi dildir.” şeklinde tanımlar (1991: 10). Konuşma dili unsurlarını edebi eserlere ustalıkla dahil eden yazarlar, eserin iletişim etkisini arttırmırlar. Aksan, “Şiiri çekici kılan, ona içtenlik getirerek etkili ve kalıcı olmasını sağlayan özelliklerden biri, bizce doğal söyleyiştir. Bu doğal söyleyiş çoğu zaman konuşulan dilden günlük konuşma dilinde yerleşmiş anlatım biçimlerinden, kalıplaşmış öğelerden yararlanılarak gerçekleştirilir (bk. Aksan 1995:47, Aksan 1996).

örülü dil seslerinin resmi, yani sadece yazı dili. Edebiyat eleştirmeni yazı dilinden hareketle metindeki kodları, işaretleri, gösterenler-gösterilenler ilişkisini iyi tespit etmek zorundadır. İyi bir şerh çalışması doğal olarak araştırmacının dili ne kadar iyi bildiğiyle doğru orantılıdır. Metnin diline hâkim olmayan bir edebiyat eleştirmeni yanlış sonuçlara varacak veya hiçbir sonuç elde edemeyecektir. Bu sebeple eş-süremlî edebiyat incelemelerinde de dil çalışmalarının önemi ortadadır. Sonuçta hiçbir insan kendi dili de olsa o dilin her şeyini bilemez². Bu önem dilde ortaya çıkan bir akımın, yeni bir bilginin edebiyat çalışmalarına hemen yansımaya sebep olmuştur.

Şerh çalışmaları beraberinde her eser sahibinin ve eserin üslubu olacağı sonucunu doğurmuştur. Yazar (şair-yazar), şiir-eser, kullanılan dil üçlemesi üslup çalışmalarının en önemli meselesi olmuştur. Aynı konuda benzer mısraları yazanların bile üslup farkları hemen ortaya çıkar. Nitekim klâsik Türk şiirindeki nazirelerde bu durum en bariz şekliyle görülebilmektedir. Aynı meseleler yüzyıllarca yazılmaya devam ederken, bir kısım kalem ehli gök kubbede baki kalabilmiş, kimi ise sözün kudretini eline alamadığı için isimleri ya silinmiş ya da edebiyat tarihi kitaplarının içinde kalmıştır. Şair, söz sanatçısıdır. Bu sebeple diğer estetik ürünlerden çok daha fazla sözün kudretini kullanır. Bu sebeple de şairin sözün sırrını elinde bulundurması gerekmektedir. Günlük konuşmanın dışında “üst dil” kullanan şair, dilin sınırlarını zorlayarak farklı anlatım olanaklarıyla okura, içindeki soyut duygu ve düşünceleri aktarmaya çalışır. Bu sebeple şairi çok olan milletlerin, dilleri de zamanla inceler, ifade kabiliyeti güçlenir. Şairin-yazarın daha önce söylenmiş olanları söylerken, daha etkileyici ve farklı anlatım şekilleriyle ifade etmesi gerekir. İşte bu farklılıkların tamamı şairin üslubunu oluşturur. Üslubun belirlenmesi şerh çalışmasının niteliği açısından önemlidir. Ancak üslup çalışmaları, aslında tamamen temelde dilbilim çalışmalarına dayanır. Şiirdeki/eserdeki ahenk unsurlarının fonetik bilimiyle, edebî sanatların anlam bilimiyle, ifade biçimlerinin morfoloji ve sentaksla ilişkisi vardır.

Son yüzyılda dilbilim çalışmaları kendi disiplini içerisinde hayli gelişmiş ve birçok dilbilim akımı ortaya çıkmıştır. Dilbilim ve edebiyat arasındaki bu doğrudan ilişki; dil inceleme yöntemlerinin edebiyat incelemelerine de yansımaya sebep olmuştur. Bu inceleme yöntemleri daha çok Batı kaynaklı olup, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk

² Bir insan konuştuğu ana dili de olsa, o dilin her şeyini bilmesi imkânsızdır. Nitekim Bayrav, “hiçbir insan konuştuğu dilin bütünü, kelimelerin, deyimlerin hepsini bilemez.” demektedir (1998: 42).

edebiyatı incelemelerinde de kullanılmaya başlanmıştır. Aslında Doğu, Batı'dan şerh veya metin yorumlama yöntemleri bakımından çok daha fazla tecrübeli ve profesyoneldi. Özellikle Kur'an tefsirleri, metin yorumlama tekniklerini fazlasıyla geliştirmiştir. Yüzyıllar boyunca kutsal kitap yorumlanmaya çalışılmış, bu alanda birçok ekoller ve akımlar doğmuştur. Bunun dışında klâsik edebiyatta şerhler önemli bir yer tutar. Batı dünyasında ise skolastik düşünce sonucu Rönesans ve Reform hareketleri gerçekleşene kadar Kilise İncil'in okunmasını ve yorumlanmasını yasaklamıştır. Batı'da metin inceleme yöntemleri 17. yüzyıldan sonra gelişmeye başlamıştır. Ancak Batı'nın en önemli özelliği her bulduğu tekniğe isim koymuş ve sistematüğini oluşturmuştur. Bugün Batı'da metin şerhi noktasında geline en son noktaya, Doğu daha 13. yüzyılda ulaşmış idi. Özellikle Mevlana'nın metin yorumlama üzerine söylemleri, sanki bugün "Anlatı Bilimi"ni özetler gibidir. Ancak eski ile yeni kültürel ortam arasındaki uçurum ve eski şerh metodlarının gün yüzüne çıkarılmayışı, bugün edebiyat araştırmacılarını Batı'dan gelen tekniklere bağımlı kılmıştır. Ayrıca 1400 yıllık metin inceleme tecrübelerinden ve yöntemlerinden bizi uzak tutmuştur. Aslında bilim dalı olarak daha başlangıç aşamasında olan klâsik Türk edebiyatı araştırmaları, son yıllarda dönemin metinlerini büyük oranda ortaya koymayı başarmıştır. Ancak metinleri inceleme yöntemlerinin tamamı Batı kaynaklıdır. Tenkitli metin çalışmaları başta olmak üzere, metin incelerken oluşturduğumuz birçok başlık Batı'dan bize geçmiştir. Artık yavaş yavaş bu metinler yorumlanmaya ve incelenmeye başlanmıştır. Bu inceleme sırasında son yıllarda yine Batı kaynaklı ve özellikle dilbilim akımlarıyla paralel inceleme teknikleriyle klâsik Türk edebiyatına farklı yorumlar getirilmiştir. Ama bu yeni teknikleri kullanarak klâsik Türk edebiyatı metinlerini inceleyen âlimlerimiz olduğu kadar, bir kısım âlimlerimiz de bu incelemeleri tepki ile karşılamışlardır. Son yıllarda klâsik edebiyat metinlerini birçok araştırmacı dilbilim yöntemleriyle incelemişlerdir. Bu konuda ilk çalışmaları Dilçin'in (1991) yaptığını görmekteyiz. Dilçin, yazısında Fuzulî'nin bir gazelini yapısal açıdan incelemiştir. Klasik Türk edebiyatı araştırmaları içerisinde İlhan Genç'in dilbilim üzerine yaptığı çalışmalar önemli yer tutmaktadır. Genç'in Edebiyat Bilimi, Kuramlar-Akımlar-Yöntemler isimli kitabı (2008b) ve yine Genç'in bu alanda modern yaklaşımları ayrıntılı izah ettiğı bir makalesi (2007), metin şerhi merkezinde yorumladığı yazısı (2008a) ve biçimcilerin görüşlerini incelediğı araştırması (2009) dilbilimsel çalışmaların klasik Türk edebiyatı alanında ilgi görmesi bakımından odak çalışmalar olmuştur. Yine dilbilimsel araştırmaları Tökel'in (1996; 2002; 2004; 2007a; 2007b), Üst'ün (2007), Bayram'ın (2003) çalışmalarında tespit etmek mümkündür. Özellikle Tökel,

metin üzerine yaptığı çalışmaların büyük kısmında dilbilimsel yöntemleri kullandığı görülmektedir. Son yıllarda bu dilbilimsel metin inceleme yöntemleri çok yoğun olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Burada, Tarlan'ın kitabının ön sözünde genç nesillerin klâsik Türk şiirinden soğutulup uzaklaştırılmasından bahsedilirken söylenen söz ters mantıkla dilbilim incelemeleri açısından da söylenebilir. Ön söz kısmında Ataş, *"Oysa her sanat dalı, her sanat akımı ve anlayışı kendi içinde bir orijinaliteye sahiptir, kendine has dili, şekli ve ifade tarzı vardır. Bu bakımdan onu herkesin anlaması, beğenmesi beklenemez. İşte bundan dolayı anladığımız ve beğendiğimiz her şey iyi, güzel; anlamadıklarımız ve beğenmediklerimiz de kötü, çirkin değildir. Kaldı ki ölçüyü koyanların anlayışını, bilgisini, kültürünü kim ölçüyor!?"* demektedir (Tarlan 2011:7). Dilbilim inceleme yöntemlerine de bu açıdan bakmak faydalı olacaktır. Klâsik edebiyat araştırmacıları geleneğin getirdiği şerh yöntemlerini tabii ki bilmelidirler. Şerh üzerine bugüne kadar çok kıymetli yazılar ve kitaplar yayımlanmıştır. Pala'nın şiir şerhleriyle ilgili araştırması (1997), Tarlan'ın elimizden düşmeyen Fuzulî Divânı şerhi (1998), Mengi'nin şiir şerhleri üzerine kaleme aldığı kıymetli yazıları (2000; 2007), Doğan'ın özellikle Fatih Divânı şerhi ve konuyla ilgili diğer yazıları (2002; 2006), Saraç'ın Şerhler ve Belâgat üzerine yazdığı kitaplar (2006; 2007), Avşar'ın yazıları (2007; 2008), Aydemir'in araştırmaları (2007a; 2007b) ve Batislam'ın bu konudaki makalesi (2007) ilk bakışta sayılabilecek önemli çalışmalardır. Saydığımız bu çalışmaların dışında onlarca çalışma da yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Ancak bu durum aynı edebiyatın farklı metotlarla incelenip ortaya konulmasına engel teşkil etmez. Makalenin ilerleyen kısımlarında bu inceleme yöntemlerinin eski şerh metoduyla çakışan yönleri yeri geldikçe ifade edilecektir. Aslında farklı zannedilen inceleme yöntemlerinin birçok noktada birleştiği, sadece terim ve kavramların, kimi yerde sistematüğün farklı olduğu görülecektir.

Klâsik dil çalışmaları aslında üslup çalışmalarının temelini oluşturur. 20. yüzyılda daha çok Saussure'nin sistemleştirdiği modern dilbilim akımları ise üslup çalışmalarından farklı olarak dilbilimsel inceleme yöntemleri olarak edebiyat incelemelerine yansımıştır³. Yâska ve Aristo'dan

³ Vardar dilbilim hakkında şunları söyler: "İnsan bilimlerinin bugün en gelişmiş olan dilbilim, yöntem alanında devrimsel bir yenilenmeye konu olmuştur XX. yüzyılda. Bütün öbür insan bilimlerini de yakından etkilemiştir bu yenilenme. Günümüzde dilbilimden esin alan etnolojide, sosyolojide, psikolojide, edebiyat-eleştirisinde... kısacası bütün insan bilimlerinde eşsiz bir "bulduruculuk" görevi yüklenmiş olan dilbilimsel yöntemler çağımız düşüncesinin en özgün (orijinal)

günümüze kadar gelen klâsik dil çalışmalarının amacı genelde eski metinlerin anlaşılmasını dil unsurlarını izah edip açıklamaya yöneliktir. 20. yüzyıla kadar dil çalışmaları felsefenin bir alt kolu olarak incelenmişti. 20. yüzyıldan itibaren dil çalışmaları ayrı bir disiplin olarak incelenmeye başlamış, dil sadece yine kendi için araştırılmıştır. Bu anlayış, dilbilim çalışmalarının doğmasına da sebep olmuştur. Saussure'nin sistemleştirdiği art sürem-eş sürem anlayışı, dil çalışmalarından ilham alınarak edebiyat incelemelerine de uyarlanmıştır. Akabinde dilbilim 20. yüzyıldan günümüze oldukça gelişme göstermiş, bunun sonucunda yapısal, göstergebilimsel, edim-bilim, söz-eylem çözümlemesi, metindilbilimsel inceleme metodları edebiyat incelemelerine yansımıştır.

Bayrav, filoloji ve gramerin doğuşu ile ilgili şöyle demektedir: "Edebiyat metinlerini değerlendirecek, açıklayacak bilginlere eski Yunan'da, daha Aristoteles döneminde gerek duyulmaya başlanmıştır ve eski metinleri açıklama çabası Yunanistan'da filoloji ve grameri doğurmuştur" (1998b;7). Aynı durum çok daha önce Eski Hint'te MÖ 2000 yıllarında Yâska tarafından, dili eskiyen Veda metinlerinin açıklanması ve anlaşılmasını sağlamak için yapılmıştı. Kullanımdan kalkmış kelimeler ve gramer kurallarını açıklayarak metinler şerh edilmiştir. Dil sürekli gelişen ve değişen sosyal bir varlıktır. Yazıldığı dönemde çok rahat anlaşılan Hint kutsal metinlerinden Veda'ların, yüzyıllar geçtikçe dil değişimleri anlaşılmanmaya başladı. İlk dil çalışmaları bu Veda'ların anlaşılması için yazılan kitaplarla ortaya çıktı. Veda'ların dil özellikleri inceleniyor, gramerleri yazılıyordu. Böylece ortaya konan gramer ve sözlükler Veda'ların anlaşılmasına yardım ediyor, bu kurallar eleştiri ölçüleri olarak sistemleşiyor ve bir bakıma ilk üslup çalışmaları da başlamış oluyordu. Dolayısıyla ilk şerh çalışmaları Hint kutsal Veda'larıyla başlamıştır, denilebilir. Eski Yunan'da bunun daha sistemli olarak geliştirildiğini tespit etmekteyiz.

Metin inceleme yöntemlerinin tamamı ister klâsik, ister modern yöntemler olsun hepsi gösteren-gösterilen=gösterge bağlamındadır. Her türlü metinde sözcüklerin (gösteren) ifade anlam/lar (gösterilen/ler) birlikte göstergeyi (zihinde bıraktığı izlenim) oluştururlar. Araştırmacılar bir metni incelerken keşfedilmek istenen doğru göstergelerdir. Klâsik incelemelerde de modern incelemelerde de aslında temel amaç bu ilişkinin doğru tespit edilmesidir.

Klâsik dil çalışmaları genelde art süremlî çalışmalar olarak günümüze kadar gelmiştir. Klâsik dil çalışmalarının temel amacı daha önce yazılmış metinlerin dilini çözmek ve bu metinleri doğru olarak okuyup ortaya koymaktır. Metinlerin doğru okunmasına yönelik bütün çalışmalar bugün “tenkitli metin” olarak isimlendirilen çalışmaları doğurmuştur. Tenkitli metin çalışmalarında dönemin dili ve imlâsı dikkate alınarak metnin en doğru ve tam şekli ortaya konulmaya çalışılmıştır. Günümüzdeki tenkitli metin çalışmalarına bakıldığında, bu tekniğin oldukça ilerlediği görülmektedir. İstinsah tarihi belli olmayan nüshaların bile morfolojik (şekil bilgisi) ve leksik (sözlük bilim) unsurlarından hareketle nüsha silsileleri oluşturulmaktadır⁴.

Geleneksel çalışmaların ilki elimize ulaşan verilerden hareketle Yâska’nın Nirukta isimli eseridir denilebilir. Bu çalışmayı Pânini’nin Sanskritçe üzerine yaptığı incelemeler takip etmektedir. İki eserin akabinde bu dönemden elimize başka bir çalışma geçmez. Antik Yunan’a gelindiğinde Eflatun’un Kratylos isimli eseri ve Aristo’nun dil üzerine yaptığı çalışmalar önemlidir. Aslında bu dört filozof klâsik dil araştırmalarını ve metinler üzerine şerh çalışmalarını ilk başlatan bilginlerdir. Bu çalışmalarda daha çok kelime türleri üzerinde duruluyor, eskimiş gramer kuralları açıklanıyor, ölmüş kelimelerin anlamları veriliyordu. Bununla birlikte metinlerden hareketle basitçe gramer hazırlanıyor, eserler incelenip anlaşılma ve eleştirilmeye çalışılıyordu. Üslup çalışmalarının aslında en basit şekillerini bu ürünlerde tespit edebiliriz. Bununla birlikte bu ve 20. yüzyıla kadar yapılan bütün dil çalışmaları art süremlidir. Daha sonraki yüzyıllarda bu durum kısmen dini metinlerin dışında önemli eserler için de yapılmıştır. Bu çalışmaların tamamı gelişerek ilk önce gramer çalışmalarını, daha sonra leksikoloji çalışmalarını ve akabinde de tenkitli metin çalışmalarını doğurmuştur. Üslup incelemeleri, metin yorumlamaları ve eleştirileri gramer dersinin bir bölümü olarak işleniyordu. Bu arada bütün bu dil ve edebiyat çalışmaları felsefenin bir alt kolu olarak çalışılıyordu⁵. Klâsik dil incelemelerinde başlangıçta metinler yüzeysel dil unsurlarına göre inceleniyor, eleştirel yaklaşımlar da bu açıdan yapılıyordu.

⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi şu çalışmalara bakılabilir: Aksoyak 2007, Çeltik 2007, Avşar 2008.

⁵ Bir metni çözümlemek için metnin yazıldığı dilin kurallarını bilmek gerekmektedir. Bu sebeple edebiyat dersleri bu zorunluluktan dolayı gramer derslerinin içinde okutulmuştur. Nitekim gramer derslerinde Latincenin doğru okunup yazılması öğretiliyor ve ünlü eserlerin de açıklaması yapılıyordu (Bayrav 1998b:32).

Eski metinlerde karşılaşılan bilinmeyen kelimeler antik çağlarda da problem olmuştur. Bu tür sorunlar ilk önce gramer çalışmalarında dile getirilse de ilerleyen safhalarda sözlük bilim çalışmalarını doğurmuştur. Sözlük bilim çalışmalarıyla birlikte köken bilim çalışmaları da gelişmeye başlamıştır. Yüzyıllar geçtikçe eserler daha arkaik noktada kalıyor, dil daha çok değişiyor ve kadim eserlerden her yıl bir adım daha uzaklaşıyordu. Bu da açıklanacak gramer kurallarını fazlaştırıyor, bilinmeyen kelime sayısını artırıyor. Bu metinleri anlamak sadece bir takım eskicil gramer kaidelerini açıklamakla mümkün olmuyor, artık sözlükler ve kelimelerin kökenine ilişkin çalışmalara da ihtiyaç duyuluyordu. Nitekim eskiyen metinlerin kelimeleri de zamanla kullanımdan düşüyor ve bu kelimeler için sözlüklere ihtiyaç duyuluyordu. Aslında bugün stilistik çalışmaları yazarın kullandığı kelimelere dayanmaktadır. Yazar sözlükleri, sözlerin sıklığı ve hangi kelimelerin hangi amaçla kullanıldığı stilistik çalışmalarında önemli yer tutar. Antik çağlardan 20. yüzyıla kadar klâsik dil çalışmaları, metin inceleme tekniklerine; tenkitli metin, üslup incelemesi, gramer özellikleri, köken bilim, sözlük bilim ve stilistik gibi edebî eserleri inceleme yöntemlerini ortaya koymuştur.

20. yüzyılda Saussure ile birlikte dilbilim çalışmaları klâsik dil anlayışından ayrılmıştır. Bu yeni anlayışın getirdiği teknikler çok kısa bir sürede edebiyat inceleme ve eleştirilerine yansımıştır. Dilbilim çalışmaları tabii ki Saussure'den önce de vardı. Ancak ders notlarıyla bu anlayışı Saussure sistemli hale getirmiş ve yeni anlayışa dikkat çekmeyi başarmıştır. Saussure'nin öğrencileri ölümünden sonra ders notlarını yayımlamışlar ve bugünkü dilbilim anlayışının temellerini kurmuşlardır. Saussure'den sonra, Sapir, Bloomfield, Trubetskoy, Guillaume, Tesniere, Hjelmslev, Jakobson, Martinet, Harris, Chomsky gibi dilbilim alimleri, bu disiplini geliştirmişlerdir (Vardar vd.:1999). Dilbilim, dili bir sistem olarak görür ve birimin bu sistem içinde anlamlı olduğuna inanır. Dilbilimin, dil çalışmalarına en önemli katkısı işlevsel araştırmaları geliştirmesidir. Şekilden öte anlama ve işleve odaklanan dilbilim anlayışı kısa zaman içinde edebiyat incelemelerini de etkisi altına almıştır. Dilbilimin edebiyata yansıyan inceleme tekniklerinin başı ve ilki “yapısalcılık” yöntemidir.

Dilbilimin sistem arayışı beraberinde yapısalcılık akımını da doğurmuştur. Çünkü dil konusundaki çalışmalar 20. yüzyıl başlarına kadar, oldukça bölük pörçük biçimde yürütüldüğü için, bütün bunları bir düzene sokmak üzere belli bir yöntem gerekliliği ortaya çıkmıştı. İşte Saussure adlı dilbilimci, özellikle bu düzen kavramını vurgulayarak, insan dilini, parça parça birimlerden oluşma bir yığın olarak değil de, bir bütün oluşturacak biçimde birbirleri ile bağlantılı olan birimlerin meydana getirmiş olduğu bir

düzen olarak incelemeyi öneriyordu. Bu ‘düzen’ terimi daha sonra ‘yapı’ terimi ile anlatılmaya başlamış ve böylece dilbilim çalışmalarında ‘yapısalcı’ yöntem izlenmeye başlamıştı (Başkan 2003:285) Çünkü dilbilim dildeki sistemi ve yapıyı ortaya koymaya çalışıyordu. Birimlere değil, birimlerin sistem içindeki konumlarını araştırıyordu. Her birim, sistem içinde anlamlı ve sistemden koparılmış birimlerin hiçbiri anlamlı olmuyordu. Bu sebeple ilk önce sistemi iyi tanımlamak, tanımak gerekiyordu. Dilin yapısını çözümlmek sisteme ulaşmak için önemliydi.

Yapısalcılar dildeki birimlerin birbirine bağımlı olduğunu ve sistem içinde anlamlı olduklarını düşünüyorlardı. Yapısalcılık 19. yüzyılda birçok bilim dalını etkilemiştir. Özellikle dilbilim alanında çok fazla etkili olduğu görülmüştür. Chomsky’nin çalışmaları ise bu yapısalcı dilbilim çalışmalarına yepyeni bir boyut kazandırmıştır. Bu yeni yaklaşım sonucu dilbilim, felsefe, davranışbilim, toplumbilim ve mantık gibi diğer bilim dallarının ilgi odağı oldu (Erden 2002:13).

Dilbilim alanında benimsenen yapısalcı anlayış hemen akabinde edebî metinleri incelemek ve anlamak için de kullanılmaya başlanmıştır. Yapısalcı anlayış metni de bir sistem olarak görür. Metnin yapısını ortaya koymaya çalışır. İncelenen metne adeta kuşbakışı ve tüm dengelim metoduyla bakar. Metnin içindeki kurucu unsurlar bulunmaya çalışılır ve her unsur bütün (metin) içinde anlamlıdır. Sistemden koparılmış unsurlarla metni incelemek mümkün değildir. Sistemin keşfedilmesi, aslında metnin ayırıcı unsurlarını da ortaya çıkarır. Yapısalcı eleştirmen ilk olarak metni oluşturan unsurları bulup sistemi keşfederken, hemen akabinde bu unsurların sistem içindeki işlevlerini bütünden hareketle inceler.

Bayrav, yapısal incelemelerin iki sonuca ulaşmak istediğini belirtir. Birincisi incelediği yazının iskeletini ortaya çıkararak o yazıyı betimler, ikincisi ise yazıyı kullanarak edebiyat denilen sistemi keşfetmeye çalışır, onun özelliklerini bulur (1998b:174). Yapısalcı anlayışta eleştirmen metne tarafsız bakar. Metnin yazarı ve dönemin diğer unsurları eleştirmen açısından önemli değildir. İlk olarak bir model kurmaya çalışır ve o modele göre metni inceler. Metin incelenirken semantik, sentaks ve stilistik açılarından birim parçalara bölünür⁶. Bugün bir yapıtın, neden-sonuç ilkesine dayanarak – yazarın, dönemini tanımak ve tanıtmakla değerlendirilemeyeceği, genel bir kanıdır. Asıl olan yazarın değil, yapıtın dünyasına girmektir. Metnin içeriğine tutarlı bir yorum getirebilmek işinde

⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Bayrav 1998b.

elimizdeki tek ipucu kendisi, biçimidir. Etrafında dolaşmakla bir sonuca varamayız. Yapıtın (eserin) yazarına bile tam açık olmadığını yazarlar söyler. Yazarın söylemek istediği, hiçbir zaman söylediği ile örtüşmez (Bayrav 1999:55). O halde metin yazarının kaleminden çıktığı an bağımsızlığını ilan eder. Artık yazarı da, kendi yazdığı metin karşısında okur konumundadır. O metni yazarken hiç düşünmediği şeyleri, 2. ve 3. okumalarda çıkarabilir. Yapısalcı anlayış bu sebeple, bütün etkenleri görmezden gelerek sadece metnin içine girmeye, metni kendisinden hareketle çözümlemeye çalışır. Eleştirmenin görevi eserin içindekileri, sistemsal unsurları keşfetmektir.

Özellikle yapısalcı inceleme metodu klâsik Türk edebiyatı çalışmalarında en çok uygulanan yöntem olmuştur. Yapısalcı inceleme metodunda “yapı” ve “sistem” çok önemlidir. Klâsik Türk edebiyatı ürünlerine bakıldığında şekil unsurlarının adeta mükemmel denilecek seviyede oturmuş olduğu görülür. Manzum ürünlerde vezin ve kafiye başta olmak üzere şekil hususları tam bir sistem içerisinde, her bir şekil unsurunun özellikleri tam olarak bellidir. Yine mensur eserlerde de anlatım, üslup, ifade ve bölümler, her bölümde anlatılacak unsurlar vs. bellidir ve bu eserlerde ciddi bir gelenek oluşmuştur. Klâsik edebiyat eserlerinde şekil, yapı veya eserlerin iskeleti çok sağlamdır. Bu durum klâsik edebiyat metinlerini yapısalcı inceleme açısından çok uygun hale getirmiştir. Öyle ki yapısal inceleme yöntemiyle incelenemeyecek metin veya bu anlayışın dışında kalabilecek metin yok gibidir. Yapısal incelemede ilk olarak yapılması gereken model oluşturma, birçok metin incelemesinde en önemli sorundur. Çünkü metnin yapısını az çok bilmek ve bu yapıyı çözümleyebilecek model oluşturmak gerekmektedir. Bu sorunun en az olduğu metinler aslında klâsik Türk edebiyatı metinleridir diyebiliriz.

Klâsik Türk edebiyatı metinlerinde model oluşturmak ve bu modele göre metni incelemek oldukça kolaydır. İkinci aşamada incelenen anlam, sentaks ve stilistik öğeler de klâsik Türk edebiyatı açısından oldukça elverişli durumdadır. Çünkü klâsik Türk edebiyatında karşımıza çıkan asırlar boyunca devam eden güçlü gelenek, anlam unsurlarını, sentaks yapılarını ve stilistik öğeleri bile bir yapı içerisinde okuruna sunmuştur. Yapısal açıdan klâsik Türk edebiyatına bakıldığında mükemmel ve kusursuz metinlerin keşfedileceği görülecektir.

Dilbilim araştırmaları sebebiyle edebiyata yansıyan en önemli eleştiri yöntemlerinden biri de göstergebilimsel⁷ incelemedir. Göstergebilim aslında dilbilimden bağımsız ortaya çıkmış, ancak dilbilimcileri de fazlasıyla

⁷ Göstergebilim, diller, düzgüler, belirtgeler, vb. gibi gösterge dizelerini inceleyen bilimdir (Guiraud1994:17).

etkilemiş bir metodolojidir. Edebiyat incelemelerinde göstergebilim çalışmaları yapısalcılardan da etkilenmiştir. Göstergebilimsel incelemede anlam önemli bir unsurdur. Gösteren gösterilen ilişkisi içinde anlam bulunmaya, daha doğrusu anlamlı bütünün (sistemin) hangi anlam katmanlarından oluştuğunu bulmaya çalışır (bk. Rifat 1982, Zeyrek 1991). Göstergebilimsel inceleme metne bakış açısı bakımında yapısal incelemeyle benzerlik gösterir. Metni bütün etkilerden uzak, sadece metnin kendisiyle inceler. Metin anlamlı bir bütündür. Bu anlam bütünü oluşturarak anlam katmanları vardır. Eleştirmen bu katmanları tespit edip metnin sistemsel anlamını bulmaya çalışır. Bunu yaparken yazarı, dönemin sosyal ve siyasal şartları, sosyolojik, psikolojik unsurları dikkate almaz. Sadece metne bakar ve metnin ifade ettiği salt anlamı, anlam sütunlarını bularak çözmeye çalışır.

Metnin başarısı bu anlamın sistemli bir şekilde ifadesiyle ölçülür. Göstergebilimsel incelemede bu durum bir üst dil kullanılarak gerçekleştirilir. Dilde bütün sözcükler doğal bir gösterendir. Bu gösterenleri (sözcüklerin) işaret ettikleri nesneler ise gösterilendir. Gösteren ve gösterilenin beyinde oluşturduğu izlek ise göstergeyi meydana getirir⁸. Burada, gösteren-gösterilen ilişkisi içinde göstergeleri tespit etmek, metnin anlam kurucu öğelerini bulmak önemlidir. Göstergebilimsel incelemede, bütün metinler eşsüremlili düzlemde incelenir. Ancak okur merkezli inceleme yönteminde, bir metni okuyanın birikimleriyle metne bakması sonucu, aslında art süremlili anlamlandırma gerçekleştirildiği görülür. Göstergebilimsel inceleme; metinlerin anlam eklemlerini bulur. Metnin anlamını değil, bu anlamın nasıl oluştuğunu ortaya koyar. İncelemedeki tutarlılık ise metnin anlam kesitlerine ayrılmasıyla sağlanır⁹.

Göstergebilim inceleme yönteminde amacın semantik ve sistemsel semantik olduğu belirtilmişti. Klâsik edebiyata semantik çerçeve açısından bakıldığında, üst göstergelerin baş döndürücü bir oranda çeşitlendiği ve bazen semantik sınırları keşfetmenin oldukça zor olduğu görülür. Bu durum klâsik edebiyat metinlerinin ilk bakışta göstergebilimsel inceleme için aleyhine gibi görünse de, aslında çok fazla malzeme vermesi dolayısıyla

⁸ Gösterge'nin ne olduğu hala dilbilimciler arasında tartışmalıdır. Emel Huber gösterge için "kendisi dışında bir nesne ya da olgu gösteren nesne ya da olguya gösterge denir" demektedir (2008).

⁹ Makalemizin konusu ve sınırları gereği bu tür araştırmaları ayrıntılı tanıtmamız mümkün değildir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Bakhtin 2001, Barthes 1988, 1993, Durand 1998, Eco 1995, Efe 1993, Günay 2002, Rifat 1982, Rifat 1999, Saussure 1985, Uçan 2002, Vardar 1982, Yücel 1982, 1993.

lehine olmaktadır. Klâsik Türk edebiyatı metinlerinde semantik bulanıklık değil, semantik zenginlik vardır. Klâsik edebiyattaki gösterilenler oldukça belirgindir, sadece araştırmacının birikimi bu gösterenleri bulmada etkilidir. Her araştırmacı birikimine ve kültür düzeyine göre semantik katmanlar keşfedebilir. Bu sebeple klâsik edebiyatta semantik bulanıklık yoktur, semantik açıdan adeta sınırsız bir zenginlik vardır. Bu durum klâsik edebiyat metinlerini göstergebilimsel inceleme açısından çok uygun hale getirmektedir. Göstergebilimsel incelemede amaç semantik sistemi keşfetmektir. Metnin içindeki unsurlar sadece semantik yapıyı keşfetmek içindir. Bunun için semantik katmanlar ve metnin semantik eklemlerinin bulunabilmesi oldukça önemlidir. Çağlar boyu süren gelenek, okuruna belirgin semantik çizgiler sunabilmiştir. Bu durum inceleme yapanın oldukça lehine ve işini kolaylaştıran bir durumdur. Mazmun veya imge denilen semantik olarak yoğunlaşmış unsurlar birçok sözlük çalışmasında dile getirilmiştir. Ancak bu semantik unsurların gösterilenleri sınırsızdır. Klâsik edebiyatta yazar, sınırlı ve belirgin yapısal kurallar içerisinde, sınırlı gösterenlere ve sınırsız gösterilenlere sahiptir. Zaten durum böyle olmasaydı, bu edebiyat kısır döngü içine girecek, bir yüzyılı bile çıkarmadan ölecekti. Ancak klâsik edebiyatın bin yıllık devamlılığındaki sır; yazarın bu gösterenler konusundaki sınırsız özgürlüğüdür.

Dilbilimsel inceleme yöntemlerinden yaygınlaşan bir diğer metot, metindilbilimsel inceleme yöntemidir. Bu yöntem 1960'lı yıllardan sonra gelişmiştir. Metindilbilimsel yöntem, metinleri ayrıntılı dil birimleri açısından inceler. Bütün gramer hususlarını ayrıntılı çıkarıp metnin oluşumundaki rollerini yine bütüncül bakış açısıyla ortaya koymaya çalışır. Bununla birlikte bu dil birimlerinin anlamı oluşturma, iletişim boyutu noktalarında metni eleştirir. Chomsky'nin ortaya koyduğu Üretimsel Dönüşümlü Dilbilgisi yöntemi bir süre sonra metindilbilim çalışmalarını da etkilemiştir. Yüzey yapıdan derin yapıya dönüştürülen cümle incelemeleri ile metnin anlamı doğru olarak tespit edilmeye çalışılır. Ancak burada cümleler ölçü alınmaz, metnin tümü göz önüne alınarak, metni oluşturan dil birimleri arasındaki bağlar keşfedilir. Böylece metnin yapısı ve metnin işlevleri de tespit edilmiş olacaktır. Metindilbilim incelemesinde de tek nesne metindir. Bu inceleme yönteminde de sadece metin ve metnin bize sunduğu imkânlarla inceleme yapılır. Metindilbilimin amacı, metinlerin yapılarını, yani dilbilgisel ve içeriksel kurgulanış biçimlerini ve bildirimsel işlevlerini ortaya çıkarmak ve uygulamalı örneklerle göstermektir. Böylece metindilbilim, metin oluşturma'nın genel koşullarını ve kurallarını betimler ve bunların metnin anlaşılması için taşıdığı önemi açıklamaya çalışır (Ayata Şenöz 2005:23).

Oraliş-Özil'in metindilbilimsel inceleme konusundaki tespitleri önemlidir. Metinlerle gönderme yaptıkları gerçekler/olgular arasındaki ilişkileri araştırır, metinlerin anlamsal yapılarını belirlemeye çalışır. Kullanım bağlamlarını bularak, hangi koşullar altında çeşitli ürünlerin ne tür iletişimsel işlevler üstlendiklerini saptar (1992:37). Metindilbilim inceleme yöntemi belli noktalardan metni inceler. İlk olarak metne "metin içi bağlar" açısından bakılır. Metin içi bağlar metni oluşturan dil birimlerini (bağımlı ve bağımsız dil birimlerini) inceler. Bağımlı veya bağımsız dil birimlerinin metnin kuruluşundaki rollerini araştırır. Bunu yaparken her unsur ayrı ayrı bütün metin içerisinde araştırılır. Bu kısım adeta bir gramer incelemesi gibi görünür, ancak amaç gramer unsurlarını ortaya koymak değil, bu unsurların metnin kuruluşundaki bağları tespit etmektir. Böylece her tür metnin özel yanları tespit edilmiş olur. Bir şiir ile roman, hikâye veya masal arasındaki farkların metnibilimsel özelliklerinin ortaya konulması gibi. Bu inceleme yönteminde metin modeli veya modelleri oluşmaktadır. Ayrıca tam olarak stilistik incelemeleri gibi olmasa da yazarın/metnin dilsel bağlamlar noktasındaki üslup özellikleri ortaya konulur. Metindilbilim yöntemi ikinci olarak sözcük-anlam ilişkilerini inceler. Bu noktada metindilbilimin göstergebilim verilerinden faydalandığı da görülmektedir.

Metindilbilimin farklılaşan noktası ise; sözcükleri metin içi bağlamda değerlendirdiği gibi, metin dışı bağlamda da değerlendirmektedir. Metin içi bağlamda sözcüklerin birbiriyle oluşturdukları bağlamlar ve bu bağlamların oluşturdukları anlamlar tespit edilir. Metin dışı bağlamdan kasıt ise iletişim ortamı, okurun/konuşucunun/dinleyicinin dünya görüşü ve yorumlama şekli, iletişime hangi amaçla katıldıkları gibi hususlar incelemede önem kazanmaktadır (bk. Uzun 1995). Çünkü okur merkezli incelemeler göstermiştir ki, metin kendi anlamından öte okunduğu ve yorumlandığı ortama, kişiye, okurun kültürel alt yapısı ve dünya görüşüne göre farklı anlam kıyafetleri giyebilmektedir. Bu sebeple metin için sözcük bağlantıları ve oluşturdukları anlam kadar, metin dışı bağlamların da metnin anlamının oluşumunda önemli rolü vardır. Bununla birlikte sözcüklerin sözlük anlamından öte, metin veya bağlam anlamları vardır. "Seninle sonra görüşürüz!" cümlesi ortamına göre bir tehdit olabileceği gibi, aynı cümle duruma göre "görüşme isteğinin ve sevginin" bir ifadesi de olabilir. O halde sözlüklerde belirtildiği gibi sözcük anlamları yoktur. Sözcükler bağlam içerisinde anlam kazanırlar ve deyim, atasözü, kalıp ifadeler söz konusu olunca sözlük anlamları tamamen yok olur. Özellikle edebî metinlerde çeşitli anlam olayları, sanatlar yoluyla zaten bir üst dil

kullanılmaktadır. Bu gibi durumlarda sözcüklerin anlamları sözlüklerde belirtilenlerden çok farklı olabilir.¹⁰ Bu sebeple metindilbilim yöntemi sözcüklerin metin bağlamında kazandıkları anlama, aynı zamanda metin dışı bağlama göre kazanabilecekleri anlama da dikkat eder.

Metindilbilim eleştirmenleri üçüncü olarak metnin sözlüğünü yaparlar. Aslında bugün bağlam sözlükleri denilen metne dayalı sözlük çalışmalarında metindilbilim çalışmalarının büyük katkısı vardır. Metindilbilim; metnin sözlüğünü, metin içi bağlam ve metin dışı bağlama dikkat ederek oluşturmaya çalışır. Metindilbilim incelemelerinde birçok farklılık oluşsa da temelde metinlerin tanımlanması, niteliklerinin ortaya konulması, metin çeşitlerinin belirlenmesi, doğru yorumlama ve anlamların ortaya çıkarılması, yapılarının tespit edilmesi ve metnin temel işlevlerinin saptanması gibi hususları ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Metindilbilimsel inceleme özel bir metin seçimi mevcut değildir. Bu sebeple klâsik edebiyat ürünlerine uygulanabilirliği oldukça kolaydır. Aslında tefsir ve şerh geleneğimiz bu inceleme yöntemine yabancı da değildir. Günümüzde yapılan birçok klâsik incelemede metindilbilimsel inceleme unsurları kullanılmaktadır. Hatta Sûdî'nin "Gülistan Şerhi"ne bakıldığında mükemmel bir dilbilimsel inceleme yapıldığı görülmektedir. Batı geleneği bu inceleme yöntemi isimlendirmiş ve sistemli hale getirmiştir. Bu inceleme tekniğinin birçok unsuru klâsik inceleme yöntemlerinde kullanılmaktadır.

Yazılı metinlerden başka özellikle karşılıklı konuşmaya dayalı metinlerde konuşan kişilerin niyetleri metnin anlamını belirleyen ana unsurdur. Bu durum metindilbilim çalışmalarından başka söz-eylem kuramının doğmasına sebep oldu. Metin içindeki dilsel bağlar, bu yöntemle bu bağları kullanan kişinin niyeti, amacı ve dünya görüşüne göre değerlendirilir. Çünkü konuşma metinlerinde anlam bu unsurlara göre netlik kazanmaktadır. Aksan, bu kuram için şu tespiti yapar: Söz-eylem arasındaki ilişki ve karşıtlıkları belirleyen bu akım, dili yalnızca biçimsel açıdan inceleyen, tümcelere indirgeyen üretken dönüşümlü dilbilime, bir bakıma tepki olarak düşünülebilir (1999:153). Üretimsel dönüşümlü dilbilgisi cümleyi anlamın esas alan bir anlayışa sahipti ve çevresel etkenleri hesaplamıyordu. Söz eylem kuramında konuşurun niyeti ve bütün çevresel şartlar anlamın belirlenmesinde ölçü alınmıştır. Söz ile eylem arasındaki ilişki noktasında Aksan şöyle der: "*Bir konuşurun ürettiği sözce, ancak, onu*

¹⁰ Metindilbilimsel inceleme yönteminde sözcükbilim oldukça önemli yer tutmaktadır. Türkiye'de sözcükbilim üzerine en ayrıntılı yayını Günay (2007) yapmıştır ve sözcükbilim noktasında ayrıntılı ve tatmin edici bir çalışmadır.

söyleyenin amacı, o anda içinde bulunduğu ruhsal koşullar, dinleyenle arasındaki ilişki ve konuşma sırasındaki durumla bağlantılı olarak yorumlanabilir; kesin bir anlam kazanır” (1999:155). Söz eylem kuramında dil dışı öğeler önem kazanır. Aslında bu durum bu zamana kadar anlatılan dilbilim akımlarının en büyük eksiği olmuştur. Söz-eylem kuramı tiyatro metinleri başta olmak üzere konuşma üzerine kurulu edebî ürünlerin tenkidinde, klâsik edebiyatta; dedim-dedi gazellerinin incelenmesinde, aşk mesnevilerinde iki sevgili arasındaki diyalogun oluşturduğu metinde, pend-nâmeler, hikâyeler, efsanelerin incelenmesinde bu teknikten faydalanılabilir. Ancak bugüne değin bu inceleme yöntemi klâsik edebiyat incelemelerinde kullanılmamıştır.

Edimbilim kuramı ise metindilbilim kaynaklı olup söz-eylem çalışmaları sonucu ortaya çıkmıştır. Edimbilim bütün metin türlerini veya bir metnin tamamını değil, sadece dolaylı anlatım içeren ve konuşurun niyetine göre anlam kazanan metin unsurlarını incelemektedir. Bu kurama göre konuşurun psikolojik, sosyolojik durumuyla birlikte, konuştuğu andaki ruh hali ve sosyal şartları, dinleyenin o andaki durumu ve anlam aktarımının aldığı şekil, niyetler çerçevesinde belirlenmeye çalışılır. Edimbilim çalışmaları çerçevesinde klâsik edebiyattaki dolaylı anlatım ifadeleri incelenebilir. Ancak bu inceleme yöntemi Türkiye’de hemen hemen hiç kullanılmamıştır. Türkiye’deki edebiyat incelemeleri için şimdilik yeni bir inceleme tekniği olarak karşımızda durmaktadır. Özellikle klâsik edebiyat metinlerine uygulanması için edimbilim inceleme anlayışının ayrıca yapılandırılması gerekmektedir.

Sonuç

Edebî metinleri inceleme ve eleştirme yöntemleri dil çalışmalarıyla birlikte başlamıştır. Yâska’dan bu yana eski metinleri anlama ve açıklama çabası; dil çalışmalarını başlatmış, bu dil çalışmaları da metin şerhinde kullanılmıştır. 20. yüzyıla kadar yapılan klâsik dil çalışmaları, tenkitli metin, üslup incelemesi, gramer özellikleri, köken bilim, sözlük bilim ve stilistik gibi edebî eserleri inceleme yöntemleri kazandırmıştır. Metin inceleme yöntemleri tamamıyla dil çalışmaları çerçevesinde şekillenmiştir.

20. yüzyıldan itibaren Saussure’nin sistemleştirdiği dilbilim çalışmaları gelişerek birçok dilbilim akımının doğmasına sebep olmuştur. Yine bu dil inceleme yöntemlerindeki gelişmeler edebî metinlerin de incelenmesine yansımış; yapısal, göstergebilimsel, edim-bilim, söz-eylem çözümlemesi, metindilbilimsel inceleme metotları edebiyat metinlerini incelemede kullanılmıştır.

Son yıllarda bu inceleme yöntemleri klâsik Türk edebiyatı metinlerini incelemek için de kullanılmıştır. Klâsik Türk edebiyatı metinlerinin bu yöntemlere aslında çok uygun olduğu her incelemede görülmektedir. Çünkü bu inceleme yöntemleri sağlam yapıya sahip metinlerde çok başarılı bir şekilde uygulanabilmektedir. Klâsik Türk edebiyatı metinlerinde ise kurgu, gösteren-gösterilen ilişkisi gibi hususlar çok başarılı ve adeta mükemmel denecek seviyededir. Bu durum klâsik edebiyat metinlerini bu yöntemler için çok uygun metinler haline getirmektedir. Bugün dilbilimsel inceleme yöntemleriyle yapılan şerh-inceleme-eleştiri çalışmaları oldukça başarılı metin inceleme örnekleri olarak yayımlanmıştır.

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Batı'da şekillenen bu inceleme yöntemleri son yüzyıllarda yaygınlık ve işlev kazanmıştır. Ancak Doğu'nun şerh geleneği iki bin yıldan fazladır. Özellikle İslamiyet'ten sonra Kur'an tefsirleriyle başlayan metin inceleme teknikleri adeta mükemmelleşmiştir. Makale boyunca anlatılan kuramların inceleme şekillerini eski şerh geleneğinde ayrıntısıyla bulmak mümkündür. Ancak Batı'da olduğu gibi Doğu'da sınıflandırma ve isimlendirme yapılmamıştır. Ayrıca eski gelenekle kopan kültürel ve bilimsel bağlantı, bu geleneğin unutulmasına ve günümüzde birçok noktasının bilinmezlik çukurunda kalmasına sebep olmuştur.

Kaynakça

- AKSAN Doğan (1995). **Şiir Dili ve Türk Şiir Dili**, Ankara: Engin Yayınları.
- AKSAN Doğan (1996). **Türkçenin Söz Varlığı**, Ankara: Engin Yayınları.
- AKSAN Doğan (1999). **Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, Ankara: Engin Yayınları.
- AKSOYAK İsmail Hakkı (2007). Kefeli Hüseyin'in Raz-Name Adlı Eserinde Nüsha Ailesi Kurmada İzlenen Yöntem, **Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic-**, Volume 2/3 Summer 2007, Ankara.
- AVŞAR Ziya (2007). *Rûhu'l- Mesnevî'de Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Şerh Yöntemi*, **Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic-**, (Ed. Doç. Dr. Atabey KILIÇ-Sibel ÜST), Volume 2/3, Summer 2007, p. 59-72.

- AVŞAR Ziya (2008). Tenkitli Metin Neşrinde İmlâ Sorunu Üzerine Yeni Düşünce ve Öneriler, **Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic-**, Volume 3/6 Fall 2008, Ankara.
- AYATA ŞENÖZ Canan (2005). **Metindilbilim ve Türkçe**, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- AYDEMİR Yaşar (2007a). *Bursalı İsmail Hakkı'nın Eserlerinden Hareketle Şiir Görüşü Ve Şiir Yazma Şekli*, **Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic-**, (Ed. Doç. Dr. Atabey KILIÇ-Sibel ÜST), Volume 2/3, Summer 2007, p. 106-121.
- AYDEMİR, Yaşar (2007b). *Metin Neşrinde Mecmuaların Rolü Ve Karşılaşılan Problemler*, **Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic**, (Ed. Doç Dr. Atabey KILIÇ-Sibel ÜST), Volume 2/3, Summer 2007, p. 122-137.
- BAKHTIN Mikhail (2001). **Karnaval dan Romana**, Der.: Sibel Irzık, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BARTHES Roland (1988). **Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş**, (çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat), İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- BARTHES Roland (1993). **Göstergebilimsel Serüven**, (çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BAŞKAN Özcan (2003). **Bildirişim, İnsan-Dili ve Ötesi**, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- BATİSLAM H. Dilek (2007). *Tokatlı Ebubekir Kânî Efendi'nin Mensur Letâifnâme Ve Hezliyyâtındaki Şerhler*, **Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic-**, (Ed. Doç. Dr. Atabey KILIÇ-Sibel ÜST), Volume 2/3 Summer 2007, p. 148-158.
- BAYRAM, Yavuz (2003). *Ontolojik Analiz Metodu ve Bir Uygulama*, **Yom Sanat**, S:12, Adana.
- BAYRAV Süheyla (1998). **Yapısal Dilbilimi**, İstanbul: Multilingual Yayınları.

- BAYRAV Süheyla (1998b). **Filolojinin Oluşumu**, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- BAYRAV Süheyla (1999). **Dilbilimsel Edebiyat Eleştirisi**, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- ÇELTİK Halil (2007). Tenkitli Divan Neşirlerinde Nazım Şekli Problemleri, **Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic-**, Volume 2/3 Summer 2007, Ankara.
- DİLÇİN Cem (1991). “Fuzûlî’nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi”, **Türkoloji Dergisi**, C.9, Ankara, s.43-98.
- DOĞAN Muhammet Nur (2002). **Eski Şiirin Bahçesinde**, İstanbul.
- DOĞAN, Muhammed Nur (2006). **Fatih Divanı ve Şerhi**, İstanbul: Yelkenli Yayınları.
- DURAND, Gilbert (1998). **Sembolik İmgelem**, (çev. Ayşe Meral), İstanbul: İnsan Yayınları.
- ECO Umberto (1995). **Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti**, (çev. Kemal Atakay), İstanbul: Can Yayınları.
- EFE Fehmi (1993). **Dram Sanatı Göstergebilimsel Bir Yaklaşım**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ERDEN Aysu (2002). **Kısa Öykü ve Dilbilimsel Eleştiri**, İstanbul: Gendaş Kültür Yayınları.
- ERGİN Muharrem (1991). **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- GENÇ İlhan (2007). *Klâsik Türk Edebiyatı Metinlerini Anlamada Modern Yaklaşımlar*, **Turkish Studies- International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, Volume 2/4 Fall 2007, Ankara.
- GENÇ İlhan (2008a). *Metin Şerhinde Bilimsellik ve Yorumsallık Boyutu*, **Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına Uluslararası Divan Edebiyatı Sempozyumu**, 27 - 28 Mayıs 2008, İstanbul.
- GENÇ İlhan (2008b). **Edebiyat Bilimi, Kuramlar-Akımlar-Yöntemler**, İzmir.
- GENÇ İlhan (2009). *Biçimci ve Alımlamacıların Metni Anlama ve Anlamlandırmadaki Bilimselliklerinin Klâsik Şiire Uygulanabilirliği*, **Turkish Studies- International Periodical For the Languages,**

Literature and History of Turkish or Turkic-, Volume 4/6 Fall 2009, Ankara.

GUIRAUD Pierre (1994). **Göstergebilim**, (çev. Prof. Dr. Mehmet Yalçın), Ankara: İmge Kitabevi.

GÜNAY V. Doğan (2002). **Göstergebilim Yazıları**, İstanbul: Multilingual Yayınları.

GÜNAY V. Doğan (2007). **Sözcükbilime Giriş**, İstanbul: Multilingual Yayınları.

HUBER Emel (2008). **Dilbilime Giriş**, İstanbul: Multilingual Yayınları.

MENGİ Mine (2000). *Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine*, Ankara: **Divan Şiiri Yazıları**.

MENGİ Mine (2007). *Metin İncelemesi Aşamaları, Terimleri Ve Bunlardan Biri: Metin Tahlili*, **Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic-**, www.Turkishstudies.net, (Ed. Doç. Dr. Atabey KILIÇ-Sibel ÜST), Volume 2/3 Summer 2007, p. 407-417.

ORALIŞ Meral – ÖZİL Şeyda (1992). Metindilbilimsel Yaklaşımla Yazınsal Bir Metni Çözümleme Denemesi, **Dilbilim Araştırmaları 1992**, Ankara: Hitit Yayınları.

PALA İskender (1997). *Şi'r-i Kadîm*, İstanbul: **Şiir Şerhleri**.

RİFAT Mehmet (1982). **Genel Göstergebilim Sorunları, Kuram ve Uygulama**, Alaz Yayınları.

RİFAT Mehmet (1982). **Genel Göstergebilim Sorunları, Kuram ve Uygulama**, İstanbul: Alaz Yayınları.

RİFAT Mehmet (1999). **Gösterge Eleştirisi**, İstanbul: Kaf Yayınları.

SARAÇ Yekta (2006). *Şerhler, Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul.

SARAÇ Yekta (2007). **Klâsik Edebiyat Bilgisi,-Belagat**, İstanbul: Kesit Yayınları.

SAUSSURE Ferdinand de (1985). (çev. Berke Vardar), **Genel Dilbilim Dersleri**, Ankara: Birey-Toplum Yayınları.

- TARLAN Ali Nihad (2011). Yayına Hazırlayan: Hayri ATAŞ. **Ali Nihad Tarlandan Divan Şiiri Dersleri**, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihat (1998). **Fuzûlî Dîvânı Şerhi**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TÖKEL Dursun Ali (1996). Ontolojik Analiz Metodu ve Bu Metodun Bâkî'nin Bir Gazeline Uygulanışı", **Yedi İklim Dergisi**, Mayıs 1996, s. 53-59.
- TÖKEL Dursun Ali (2002). *Bir Gazel Anlambilimle Nasıl Anlaşılır*, **Dergâh Dergisi**, S. 150, Ağustos 2002, s. 10-11, 23.
- TÖKEL Dursun Ali (2004). *Bir Gazeli Rus Biçimciliği İle Nasıl Çözümleyelim*, **Dergâh Dergisi**, S. 173, Temmuz 2004, s. 9-11,15.
- TÖKEL Dursun Ali (2007). Divan Şiiri'ne Modern Metin Çözümleme Yöntemlerinden Bakmak, **Turkish Studies- International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, Volume 2/3 Summer 2007, Ankara.
- TÖKEL Dursun Ali (2007). Sevdâkâr Şah ve Gülenaz Sultan Hikâyesi: Yapısal Açıdan Bir İnceleme, **Turkish Studies- International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, Volume 2/4 Fall 2007, Ankara.
- UÇAN Hilmi (2002). **Yazınsal Eleştiri ve Göstergebilim**, İstanbul: Perşembe Kitapları.
- UZUN Leylâ Subaşı (1995). **Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı**, Ankara: Simurg Yayınları .
- ÜST Sibel (2007). Fuzûlî'nin "Usanmaz mı" Redifli Gazelinin Yapısalcılık Açısından İncelenmesi, **Turkish Studies- International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, Volume 2/3 Summer 2007, Ankara.
- VARDAR Berke (1982). **Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri**, Ankara: TDK Yayınları, [2001, Multilingual Yayınları, İstanbul].
- VARDAR Berke (2001). **Dilbilim Yazıları**, İstanbul: Multilingual Yayınları .
- VARDAR Berke vd. (1999). **Yirminci Yüzyıl Dilbilimi**, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- YÜCEL Tahsin (1982). **Yapısalcılık**, İstanbul: Ada Yayınları.

- YÜCEL Tahsin (1993). **Anlatı Yerlemleri, kişi/süre/uzam**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ZEYREK Deniz (1991). Göstergebilim, Söylem Çözümlemesi ve Anlatı İncelemesi, **Dilbilim Araştırmaları 1991**, Ankara: Hitit Yayınları.